

УДК 37.016:811.161.2'243'367.623

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Зоряна Мацюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра українського прикладного мовознавства
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79001, Львів, Україна
тел.: 032 239 43 55*

*ел. пошта: sora.km@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-5399-004>*

Охарактеризовано специфіку значення, морфологічних ознак, синтаксичних функцій та стилістичних особливостей прикметників української мови як об'єкта вивчення в іншомовній аудиторії та запропоновано систему вправ для вироблення практичних умінь та навичок їх використання в мовленні.

Зауважено, що прикметник як частина мови перебуває в тісному зв'язку з іменником і в такій взаємозалежності найкраще відображається природа його лексичного значення та граматичних категорій. Значною мірою семантика прикметника пов'язана зі словотвірною структурою (похідні та непохідні прикметники) та процесами субстантивації. У практиці навчання української мови іноземців важливо акцентувати на автономізації морфологічних категорій роду, числа і відмінка прикметників, коли вони виконують синтаксичну функцію іменника або виступають присудком.

Деталізовано багату палітру морфологічних форм прикметників: 1) форми словозміни за родами, числами, відмінками; 2) форми ступенів порівняння прикметників; 3) короткі і повні (стягнені і нестягнені) форми прикметників; 4) форми прикметників за кінцевим приголосним основи (тверда, м'яка, мішана група). Вказано, що питання щодо специфіки творення та використання граматичних форм доцільно ставити у зв'язку з лексичними та стилістичними особливостями прикметників.

Відзначено специфіку вивчення теми "Прикметник" у підручниках з української мови як іноземної. Подаючи інформацію про прикметник, автори широко використовують таблиці, правила-інструкції, правила-узагальнення, а також граматичні вправи з комунікативною спрямованістю та коментарі. Важливо вміти творчо використовувати граматичний матеріал підручників, критично оцінювати способи його подання та послідовність вивчення, а також самостійно створювати систему вправ і завдань, призначених для вироблення практичних умінь та навичок використовувати прикметники в мовленні. Успішне розв'язання цих завдань залежить від рівня методичної компетенції викладача української мови як іноземної.

Ключові слова: українська мова як іноземна, прикметник, практична граматики, морфологічні ознаки, синтаксичні функції, методична компетенція.

DOI:

Постановка проблеми. Прикметник як частина мови, яка називає ознаку предмета і відповідно функціонує в реченні як приіменниковий семантико-синтаксичний атрибутивний компонент, синтаксично підпорядкований іменникові й дублює його морфологічні категорії роду, числа і відмінка. Однак визначальна семантична особливість прикметника "виражати безпосередню чи опосередковану ознаку предмета" і предикативна синтаксична функція робить його самостійним і надзвичайно важливим компонентом мовлення. Функціональні можливості прикметників української мови насамперед стають об'єктом вивчення в іншомовній аудиторії. Звичайно, пильної уваги потребують морфологічні форми прикметників, різноманітність і специфічність синтаксичних функцій, стилістичні особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Граматичний матеріал як важлива

частина навчального матеріалу в курсі української мови як іноземної перебуває в полі зору лінгводидактів. Увагу дослідників привертають морфологічні особливості та синтаксичні функції різних частин мови: іменників (О. Драпак, В. Коваленко, О. Лялька, З. Мацюк, І. Муляр, Ю. Поздрань, І. Процик, О. Сорока, О. Халіман, Г. Швець, М. Шевченко, І. Юзвяк), прикметників (Г. Бойко, О. Драпак), числівників (О. Гридчук, З. Мацюк, Л. Фроляк), займенників (Н. Зайченко, О. Козак, З. Мацюк, М. Шевченко), дієслів (О. Ачилова, Т. Гроховська, Ю. Косенко, З. Мацюк, Р. Монастирська, Г. Швець, М. Шевченко, І. Юзвяк), прислівників (З. Мацюк), службових частин мови (О. Гончарук, О. Дикан, О. Драпак, З. Мацюк).

Досліджуючи особливості вивчення прикметників української мови в іншомовній аудиторії, вчені виходили з потреби використання прикметників як компонентів активновживаної лексики української мови пострадянського періоду [4 : 67–78]. Методичні поради щодо оволодіння граматичними ознаками подано до тих прикметників, якими, на думку О. Драпак, іноземні громадяни “будуть послуговуватись у першу чергу” [4 : 68]. Актуальність вивчення прикметників для іноземців дослідниця вбачає в необхідності засвоїти основні принципи морфології української мови і розподілу слів на частини мови, а також в отриманні навичок розпізнавати українські прикметники за їхніми морфологічними ознаками, особливостями поєднання з іменником. Іноземцям, які володіють англійською мовою, запропоновано мінімум прикметників-антонімів як компонентів прикметникової системи української мови пострадянської доби.

Прикметники на позначення кольору української мови в порівнянні з французькою дослідила Г. Бойко [2 : 154–161], вбачаючи практичну цінність роботи в можливості використати результати на заняттях з української мови як іноземної. Без сумніву, матеріали дослідження щодо специфіки засобів вираження кольорової гами засобами різних мов, багатогранності семантики і словотвірної структури кольоро-назв можуть стати цікавими для вивчення у франкомовній аудиторії.

Виокремлення раніше не з'ясованих частин загальної проблеми. Роль та місце прикметників як важливих елементів граматичної системи української мови актуалізують необхідність їх вивчення в практичному курсі української мови як іноземної. Лінгводидактичного осмислення потребують семантико-словотвірні особливості прикметників, їхні лексико-граматичні ознаки та стилістичні функції. У численних навчально-методичних джерелах, призначених для різної категорії іноземних слухачів, прикметники як атрибутивний компонент незмінно супроводжують іменник як граматичні одиниці, що дублюють його морфологічні значення роду, числа та відмінка. Специфічною, однак, є система морфологічних засобів їх вираження, автономією відзначається категорія ступенів порівняння прикметників, багатою є палітра морфологічних варіантів прикметників, своєрідною є синтаксична роль та розташування в реченні, стилістичні особливості. Усі ці властивості прикметників не мають належного висвітлення в сучасній українській лінгводидактиці.

Мета статті – охарактеризувати специфіку значення, морфологічних ознак, синтаксичних функцій та стилістичних особливостей прикметників української мови як об'єкта вивчення в іншомовній аудиторії та створити систему вправ для вироблення практичних умінь та навичок їх використання в мовленні.

Виклад основного матеріалу. Граматичні особливості прикметників української мови перебувають у тісному зв'язку з їхніми семантичними характеристиками. Викладачеві української мови як іноземної варто розуміти, що прикметники не

утворюють однорідної функціонально-семантичної сукупності слів. Значною мірою семантика прикметника пов'язана з особливістю його словотвірної структури:

а) первинні непохідні прикметники вживають для називання кольору, розміру, форми, смаку, зовнішніх чи внутрішніх властивостей предмета (істоти), напр.: *білий, великий, малий, гострий, солодкий, гарний, багатий*. Похідні від них прикметники виражають модифікацію звичайного вияву якості в бік її інтенсивності чи послаблення, суб'єктивної оцінки, напр.: *білуватий (пребілий), величезний, маленький, гоструватий, солоденький, гарненький, багатючий*;

б) вторинні похідні прикметники передусім виражають ознаку предмета через його стосунок до інших предметів чи істот, дії чи стану, кількості, обставинної ознаки. У таких прикметниках лексичний центр формують іменникові корені, а на прикметникову ознаку вказують суфікси, напр.: *ліс-ов(ий), люд-ськ(ий), обчислювальн(ий), по-дв-ій-н(ий), вчора-ш-н(ий)*. У структурі таких прикметників часто, крім кореня, суфікса та флексії, наявні також інші морфеми – префікси, інтерфікси.

Важливість знань про функціональні можливості словотворчих прикметникових морфем можна увиразнити прикладами їхньої участі у трансформаційних процесах, напр.: *Скрипаль має талант → Талановитий скрипаль; Сестра має хату → хата сестри → сестрина хата; Із Києвом завтра митець пов'язує багато творчих задумів → Із завтрашнім Києвом митець пов'язує багато творчих задумів; Прилад призначений для вимірювання чого-небудь → Вимірювальний прилад*.

Не однозначно оцінюють у лінгвістичній літературі частиномовне значення і відповідно морфологічний тип слів на зразок перший, другий, третій і под. [1 : 143]. Традиційно їх вважають числівниками, хоча специфіка морфологічних категорій споріднює їх і з прикметниками, які називають ознаку предмета відносно місця в ряду однорідних. Твірною базою для них є власне-кількісні числівники, за винятком слів *перший, другий, третій, четвертий*. Атрибутивне прикметникове значення, пов'язане з вираженням ознаки предмета відносно кількості, може виходити на перший план за умови контекстуального оточення, пор.: *Заворушилось **стотисячне** військо*.

Особливої уваги викладача та іноземного слухача вимагатимуть прикметники, які перейшли через зміну семантики з дієприкметників. Не викликатимуть труднощів ті із них, які мають допоміжний формальний показник – наголос, напр.: *пéчений* (дієприкм.) – *печéний* (прикм.), *вáрений* (дієприкм.) – *варéний* (прикм.). Інші типи ад'єктивованих дієприкметників можна вивчати лише в контексті, пор.: *Цей хлопчик **вихований** в дитячому будинку. – Цей хлопчик **вихований**, ввічливий*.

Функціональні особливості прикметників найбільш виразно виявляються в реченні. Формально-синтаксичною для прикметника є присубстантивна позиція другорядного члена речення – атрибутива. Незалежно від того, яку позицію займає в реченні іменник, прикметник не відривається від нього, переміщується разом з ним, пор.: ***Високий** чоловік йшов мені назустріч* або *Назустріч мені йшов **високий** чоловік*. Прикметник переймає всі морфологічні характеристики іменника – роду, числа, відмінка, пор.: *Петро Васильович – **досвідчений педагог, відомий науковець** і Марія Василівна – **досвідчений педагог, відомий науковець***. Випадки вживання прикметника з іменниками спільного роду треба аналізувати окремо і вказувати на функціональні можливості прикметника увиразнювати стать особи, пор.: *Петро Васильович – **добрий колега** і Марія Василівна – **добра колега***.

Безперечно стійкі лексичні (термінологічні) словосполучення, компонентом

яких є прикметник, краще пропонувати для запам'ятовування, а синтаксично нерозкладні словосполучення виділяти в реченні, напр.: *словотвірне гніздо, узгоджене означення, прямий додаток; ні живий ні мертвий; Стіл з червоного дерева; Дівчина з голубими (карими) очима*. Заміна таких прикметників іншими неможлива або дуже обмежена.

Надзвичайно важливо методично правильно організувати роботу щодо вивчення прикметника в позиції присудка. У цій синтаксичній ролі прикметник певною мірою дистанціюється від іменника щодо повного узгодження морфологічних ознак і зазнає специфічних граматичних змін:

а) набуває здатності поєднуватися із дієслівною зв'язкою (викладачеві не слід забувати, що вибір дієслівної зв'язки *бути* чи напівповнозначних дієслів *становити, здаватися* та інших у ролі дієслівної зв'язки часто залежить від семантики прикметника);

б) послаблює зв'язок з іменником на рівні граматичної форми відмінка (йдеться про здатність прикметника-присудка вживатися у формі Н. в. та О. в.);

в) категорії роду і числа в багатьох випадках виражає дієслівна зв'язка;

г) короткі форми модальних прикметників *ладен, готов, здатен, повинен* тощо, як правило, виконують синтаксичну роль допоміжної частини складеного іменного присудка.

Для закріплення цих знань на практиці можна запропонувати іноземному студентові виконати вправи:

Вправа 1. Заповніть таблицю, здійснивши за зразком, де це можливо, ряд синтаксичних трансформацій. Зверніть увагу на відмінок прикметника та його синтаксичну роль.

Зразок:

Весела дівчина	Дівчина весела	Дівчина була весела	Дівчина стала веселою
Досвідчений викладач	Викладач досвідчений	Викладач був досвідчений	Викладач став більш досвідченим

Цікава екскурсія.

Велика кімната.

Чисте місто.

Українська мова.

Такі зміни граматичних особливостей прикметника української мови можуть зацікавити німецькомовних слухачів, для яких цілком зрозумілою є нейтралізація морфологічних категорій роду, числа, відмінка прикметника в позиції присудка, пор.: *Das Mädchen ist schön; Der Knabe ist schön*. Специфікою російської мови є втрата предикативними прикметниками вказаних морфологічних ознак, прикметникова форма стає незмінною, а втрачені ознаки виражає дієслівна зв'язка, пор.: *Сын стал выше отца; Дочь стала выше отца*.

Не менш важливо ознайомити іноземного слухача із різновидом предикативного вживання прикметників у придієслівній позиції в структурі складного (подвійного) присудка. Подвійний присудок утворюється внаслідок злиття двох вихідних простих речень з простим дієслівним і складеним іменним присудком в одне просте зі складним (подвійним) присудком. Прикметник у такій синтаксичній ролі зберігає

морфологічні ознаки вихідного речення, пор.: *Андрій прийшов + Андрій веселий* → *Андрій прийшов веселий*. У структурі подвійного присудка прикметник втрачає здатність поєднуватися з дієслівною зв'язкою, пор.: *Сонце заходить + Сонце було червоне* → *Сонце заходить червоне*. Місце предикативного прикметника відносно дієслова-присудка – суміжне, переважно постпозитивне, напр.: *А мати ридає на скелі самотня* (Т. Осьмачка); *Мати повернулася додому сумною*.

Варто звернути увагу в іншомовній аудиторії на властивість прикметників виконувати синтаксичну функцію іменника (суб'єкт, об'єкт, адресат тощо), якщо іменник у реченні відсутній. Ужиті замість іменника прикметники набувають притаманних іменникові семантико-синтаксичних ознак – синтаксично залежні морфологічні ознаки прикметника (рід, число, відмінок) перетворюються на автономні, пор.: *Вартовий стояв на посту*; *Черговий провітрював кімнату*; *Мої знайомі не прийшли*; *Молоді мають багато енергії*; *Операційну обладнали по-новому*; *Шановні, не кричіть!*

На основі формальних показників і семантичних ознак субстантивовані прикметники української мови можна поділити на шість лексико-граматичних типів, напр.:

- *перший тип* – прикметники ч. р. і ж. р. у формі одн. і множ. – назви осіб чоловічої і жіночої статі, напр.: *черговий (-а)*, *шановний (-а)*, *молодий (-а)*;
- *другий тип* – прикметники ж. р. у формі одн. і множ. – назви місць, приміщень, кампаній, напр.: *приймальна*, *учительська*, *операційна*, *шашична*, *посівна*;
- *третій тип* – прикметники с. р. у формі одн. – назви абстрактних понять, назви страв, напр.: *майбутнє*, *теперішнє*, *минуле*, *перше*, *друге*, *солодке*;
- *четвертий тип* – прикметники ж. р. і с. р. у формі одн. і множ. – термінологічні позначення, напр.: *пряма*, *ділене*;
- *п'ятий тип* – прикметники у формі множ. – назви тварин, узагальнені назви сільськогосподарських рослин, напр.: *земноводні*, *зернові*;
- *шостий тип* – назви грошовий сум, напр.: *добові* тощо.

Аналіз специфіки лексичного значення, граматичних змін варто доповнювати вказівкою на стилістичні особливості субстантивованих прикметників як засобів мовної економії (компресії) в науковому та розмовному стилях мови.

У практиці навчання української мови іноземців важливо вміти розрізняти повні і короткі форми прикметників, які відзначаються специфікою значення і синтаксичних функцій. Доцільно виділити прикметники, які мають:

- а) співвідносні повну і коротку форми, напр.: *ясний – ясен*, *повний – повен*, *дрібний – дрібен*;
- б) тільки повну форму, напр.: *героїчний*, *талановитий*, *тихий*, *повільний*, *перший*;
- в) тільки коротку форму, напр.: *певен*.

Наприклад, прикметник *певен* можна вживати у значенні присудкового слова 'Бути упевненим' [5 : VI, 106], напр.: *Я певен у тому, що ваша праця не буде марною*; *Рак певен, що на світі все не так іде, бо сам назад, а не вперед бреше* (Л. Дмитерко). Прикметник *певний* відзначається багатством лексичних значень, з яких лише одне співвідносне зі значенням слова *певен*, напр.: '4. Який твердо вірить у що-небудь, не сумнівається в чомусь; упевнений' [5 : VI, 106].

Ступені порівняння – одна із найскладніших для вивчення в іншомовній аудиторії граматична категорія прикметника, з якою пов'язані морфологічні, синтаксичні та словотвірні характеристики.

Необхідно вказати, що здатність утворювати форми ступенів порівняння мають

не всі прикметники, а лише ті, які називають змінну ознаку, яка при зіставленні предметів – носіїв ознаки – переважає в якомусь або досягає в ньому найбільшого вияву.

Для іноземного слухача насамперед важливо усвідомити специфіку значення прикметників щодо різних типів ознак предмета як вияву безпосередніх його властивостей чи через стосунок до інших предметів, осіб, дій, станів, обставин, кількості.

Прикметники, які здатні відтворювати не лише реальну ознаку, але й об'єктивні її параметри – кількісну та якісну градацію, мають специфічні мовні засоби відображення міри (інтенсивності) вираження ознаки – граматичні форми ступенів порівняння (вищого і найвищого – компаратив і суперлатив). При цьому варто застерегти, що йдеться не про величину ознаки, яка міститься в самому предметі (*сіруватий, червонястий*), а ознаку, яка виявляється через порівняння з такою самою ознакою в іншому предметі чи в тому самому предметі в різний період його розвитку, напр.: *Блуза біліша від плаття* або *Моя блуза біліша від твоєї блузи (плаття)*, а також *Моя блуза після прання стала білішою*.

Ознаку, яка виявляється більшою (меншою) мірою в порівнянні з такою ж ознакою в іншому предметі, виражають граматичні форми прикметників вищого ступеня порівняння в поєднанні з іменниками у формі Н. в., Р. в. або З. в, що є назвами цього предмета (особи). Якщо цей предмет не названо, то він мислиться, напр.: *Моя блуза біліша від твоєї (блузи, плаття тощо)*. Обов'язковими формальними засобами є прийменники *від*, *за* чи сполучник *ніж*, напр.: *Брат старший від сестри (за сестру, ніж сестра)*.

Ознаку, яка виявляється найбільшою / найменшою мірою, можуть виражати прикметники через порівняння з такою ж ознакою в іншому предметі або без участі об'єкта порівняння, пор.: *Найогидніші очі порожні, найгрізніше мовчить гроза, найнікчемніші дурні вельможні, найпідліша брехлива сльоза. Найпрекрасніша мати щаслива, найсолодші кохані уста, найчистіша душа незрадлива, найскладніша людина проста* (В. Симоненко). Граматичні форми прикметників найвищого ступеня порівняння допускають поєднання з іменниками у формі Р. в. або О. в. з використанням прийменників *з*, *серед*, *поміж* (*з-поміж*), напр.: *З-поміж сестер (поміж сестрами) Марія найстарша*; або прийменниково-займенникових конструкцій *від усіх*, *за всіх*, напр.: *Марія найстарша від усіх*; або виступають самостійно, напр.: *Марія найстарша*.

Питання щодо творення граматичних форм (синтетичної чи аналітичної) ступенів порівняння прикметників доцільно ставити у зв'язку з лексичними, стилістичними та словотвірними особливостями прикметників.

1. Вищий ступінь порівняння.

У творенні форм вищого ступеня порівняння прикметників беруть участь суфікси *-и-*, *-иш-*, допоміжні слова *більш* / *менш*, а також суфлетивні форми. Використання їх залежить від характеру структури твірної основи та намірів мовця застосувати просту (синтетичну) чи складену (аналітичну) форму.

Проста (синтетична) форма вищого ступеня порівняння передбачає використання спеціальних формотворчих суфіксів:

1) суфікс *-и-* (звуковий варіант *-ч-*) приєднується до обмеженого числа прикметників, а саме:

– безсуфіксних прикметників, основа яких закінчується одним приголосним звуком, напр.: *тих-ий – тих-иш-ий, молод-ий – молод-иш-ий, стар-ий – стар-иш-ий*;

– прикметників, у складі яких є суфікси *-к-*, *-ок-*, *-ек-*, які при творенні форм

вищого ступеня порівняння усикаються, напр.: *корот-к-ий* – *корот-ш-ий*, *тон-к-ий* – *тон-ш-ий*, *дал-ек-ий* – *даль-ш-ий*, *глиб-ок-ий* – *глиб-ш-ий*;

– суплетивних основ прикметників, напр.: *мал-ий* – *мен-ш-ий*, *вел-ик-ий* – *біль-ш-ий*, *поган-ий* – *гір-ш-ий*, *гарн-ий* – *кра-[шч]-ий*, *ліп-ш-ий*.

Доречно прокоментувати морфонологічні зміни, які супроводжують процес формотворення, без глибокого проникнення в історію питання:

– поява звукосполюки [жч], якщо твірна основа закінчується на *г*, *з*, *ж* або [шч], якщо твірна основа закінчується на *с*. Ці звукосполюки на письмі відповідно позначають буквами *жч* і *шч*.

Букви *жч* треба писати в таких семи прикметниках: *дорог-ий* – *дорожч-ий*, *близь-к-ий* – *ближч-ий*, *вузь-(к)-ий* – *вужч-ий*, *низь-к-ий* – *нижч-ий*, *важк-ий* – *важч-ий*, *дуж-ий* – *дужч-ий*, *тяжк-ий* – *тяжч-ий*.

Букву *шч* пишуть лише у трьох прикметниках: *вис-(ок)-ий* – *вишч-ий*, *товст-ий* – *товшч-ий*, *крас-ив-ий* – *крашч-ий*.

Винятки із цього ланцюжка чергувань приголосних складає слово *лег-(к)-ий* – *лег-ш-ий*, яке треба запам'ятати.

– усічення кінцевих приголосних основи або суфікса *-к-*, *-ок-*, *-ек-*, напр.: *довг-ий* – *дов-ш-ий*, *товст-ий* – *товшч-ий*; *корот-к-ий* – *корот-ш-ий*, *тон-к-ий* – *тон-ш-ий*, *швид-к-ий* – *швид-ш-ий*, *глиб-ок-ий* – *глиб-ш-ий*, *дал-ек-ий* – *даль-ш-ий*;

– чергування твердих приголосних з м'якими, напр.: *дал-ек-ий* – *даль-ш-ий*.

2) суфікс *-ш-* відзначається більшою продуктивністю, він приєднується до основ прикметників, які:

– закінчуються збігом приголосних, напр.: *вірн-ий* – *вірн-ш-ий*, *дрібн-ий* – *дрібн-ш-ий*, *міцн-ий* – *міцн-ш-ий*, *ніжн-ий* – *ніжн-ш-ий*, *повн-ий* – *повн-ш-ий*, *скромн-ий* – *скромн-ш-ий*, *страшн-ий* – *страшн-ш-ий*, *тепл-ий* – *тепл-ш-ий*. Серед них є непохідні та похідні прикметникові основи із суфіксом *-н-*, а також подовженими приголосними та суфіксом *-ев-*, напр.: *суттєв-ий* – *суттєв-ш-ий*;

– мають у своїй структурі суфікс *-к-*, який не усикається, напр.: *пал-к-ий* – *пал-к-ш-ий*, *струн-к-ий* – *струн-к-ш-ий*, *трив-к-ий* – *трив-к-ш-ий*;

– прикметники, основа яких закінчується на *р*, *х*, *ч*, *к*, *т*, напр.: *стар-ий* – *стар-ш-ий*, *сувор-ий* – *сувор-ш-ий*, *цир-ий* – *цир-ш-ий*, *тих-ий* – *тих-ш-ий*, *рішуч-ий* – *рішуч-ш-ий*, *м'як-ий* – *м'як-ш-ий*, *багат-ий* – *багат-ш-ий*, а також мають у своїй структурі суфікси *-ат-*, *-аст-*, *-ист-*, *-ічн-* / *-ичн-*, *-овит-* [8], напр.: *симпат-ичн-ий* – *симпатичн-ш-ий*, *талан-овит-ий* – *талановит-ш-ий* та ін.

Деякі із них мають паралельні форми із суфіксом *-ш-*, напр.: *стар-ий* – *стар-ш-ий*, *стар-ш-ий*; *тих-ий* – *тих-ш-ий*, *тих-ш-ий*; *м'як-ий* – *м'як-ш-ий*, *м'як-ш-ий*; *багат-ий* – *багат-ш-ий*, *багат-ш-ий*. Паралельне вживання цих форм у багатьох випадках приводить до диференціації значення, пор.: *старіший* ‘має більше років порівняно з іншою людиною’ і *старіший* ‘має більше років порівняно з іншою старою людиною’. Граматичні дублети, звичайно, якийсь час функціонують паралельно, однак поступово “спеціалізуються” щодо вираження значеннєвих відтінків або навіть один із них виходить за межі літературної мови.

У практиці викладання української мови як іноземної треба враховувати випадки мовного паралелізму. Викладач мусить вміти прокоментувати особливості вживання таких граматичних форм. Наприклад, відомий мовознавець Ю. Шерех (Шевельов) вважає, що “форми з наростком *-ш-* конкретніші, більше зв'язані з первісним значенням,

тоді як форми з наростком -ш- виказують тенденцію набирати окремого значення” [7 : 242]. Підтвердженням цього можуть бути прикметники, які повністю втратили сему ‘порівняння’ і закріпилися в нерозкладних сполученнях як звичайні прикметники, пор.: *старіший викладач, молодіший науковий співробітник, вища школа* та ін.

Існують також омонімічні форми прикметників, які відрізняються наголосом, пор.: *гладкий рівний*” і *гладки́й* “вгодований, ситий”. Відповідно форми ступенів порівняння таких прикметників будуть різними словами.

3) суплетивні основи прикметників, тобто творення форми вищого ступеня порівняння з використанням основ інших слів, напр.: *мал-ий – мен-ш-ий, вел-ик-ий – біль-ш-ий, поган-ий – гір-ш-ий, гарн-ий – кра-[шч]-ий, ліп-ш-ий*. У своїй структурі суплетивні основи мають суфікс вищого ступеня порівняння і такі форми треба запам’ятовувати.

Складена (аналітична) форма вищого ступеня порівняння прикметників передбачає використання допоміжних слів *більш* або *менш*, які приєднують до прикметника, напр.: *більш (менш) дорогий, більш (менш) близький, більш (менш) важкий, більш (менш) легкий, більш (менш) ніжний, більш (менш) гарний* тощо.

Особливість її полягає в можливості з допомогою слова *менш* назвати порівняно менший ступінь вияву цієї ж ознаки в іншому (інших) предметі, напр.: *солодкий чай – більш солодкий або менш солодкий*. Проста форма цієї можливості не дає.

2. Найвищий ступінь порівняння.

У творенні форм найвищого ступеня порівняння прикметників беруть участь префікс *най-* або допоміжні слова *найбільш* / *найменш*. З їхньою допомогою можна утворити просту чи складену форму.

Проста (синтетична) форма найвищого ступеня порівняння передбачає використання префікса *най-*, який додають до простої форми вищого ступеня порівняння, напр.: *корот-к-ий – корот-ш-ий – най-коротіший, тон-к-ий – тон-ш-ий – най-тоніший, дал-ек-ий – даль-ш-ий – най-дальший, гл-иб-ок-ий – гл-иб-ш-ий – най-глибіший; мал-ий – мен-ш-ий – най-менший, вел-ик-ий – біль-ш-ий – най-більший* та ін.

Для підсилення найвищого ступеня вираження інтенсивності ознаки інколи вживають функціонально тотожні синонімічні частки *що-*, *як-*. Вибір їх залежить від уподобань мовця, пор.: *корот-к-ий – корот-ш-ий – най-коротіший* або *як+най-коротіший, що+най-коротіший або що+як+най-коротіший*.

Складена (аналітична) форма вищого ступеня порівняння прикметників передбачає використання допоміжних слів *найбільш* або *найменш*, які приєднують до прикметника, напр.: *найбільш (найменш) дорогий, найбільш (найменш) близький, найбільш (найменш) важкий, найбільш (найменш) легкий, найбільш (найменш) ніжний, найбільш (найменш) гарний* тощо.

З методичного погляду, творення складеної форми вищого і простої та складеної форм найвищого ступенів порівняння не викликає труднощів. Стежити треба лише за правильним творенням простої форми вищого ступеня порівняння, тобто насамперед за встановленням здатності прикметника називати ознаку, яка може мати різну інтенсивність, а відтак за правильним вибором формотворчого суфікса *-ш-*, *-іш-* або суплетивного способу формотворення. Особливо треба акцентувати на компаративній структурі, компонентом якої є прийменники *від, за, серед, з, між (поміж, з-поміж)* або сполучник *ніж*.

Більше уваги треба приділити специфіці значення та стилістичного використання кожної із форм.

Наприклад, аналітичні форми ступенів порівняння дають змогу:

– виражати якість, названу прикметником, у висхідному та низхідному напрямках інтенсивності, пор.: *мени темний – більш темний, мени червоний – більш червоний*;

– уникати антонімічних прикметників, особливо тоді, коли їх добір неможливий, напр.: *темний → мени темний → наймени темний = світлий*, але лише *червоний – мени червоний – наймени червоний*;

– утворювати форми ступенів порівняння від якісних прикметників, які називають змінну ознаку, але не мають синтетичної форми, напр.: *гожий, роботязий, egoїстичний* та ін. Цю особливість відзначають науковці, стверджуючи, що “в українській мові аналітичний спосіб творення ступеньованих слів оправданий лише тоді, коли суфіксально утворити ступеня порівняння не можемо” [6 : 65];

– утворювати форми ступенів порівняння від деяких відносних прикметників, які вживають у значенні якісних, напр.: *оксамитовий голос – більш оксамитовий, мени оксамитовий*. Часто їх використовують митці слова, особливо в поезії: “*Мені здається, музика – космічна. Найбільш космічна із усіх мистецтв*” (Л. Костенко).

На початковому етапі навчання або при першому ознайомленні іншомовного слухача з категорією ступенів порівняння прикметників варто використати предметний спосіб подання граматичного матеріалу, демонструючи, наприклад, склянку чаю з різною кількістю цукру в ньому.

Можна вдатися також до малюнків із зображенням предметів та порівнювати їхню форму, чи колір, чи вагу, зовнішні чи внутрішні характеристики з такими ж ознаками в іншому предметі. Наприклад, автомобіль може бути описано за різною інтенсивністю кольору, розміром, вагою, шириною, внутрішніми характеристиками (зручність, м'якість, теплота,

комфортність). Для таких порівнянь доречно використати малюнок ще одного автомобіля або порівнювати його з власним авто.

На конкретних прикладах треба намагатися переконати слухача в потребі знань про форми ступенів порівняння прикметників та важливість практичних вмінь і навичок застосовувати їх у відповідних ситуаціях. При цьому варто зауважити, що аналітичні форми переважно використовують у науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях мови, значно рідше в художньому та розмовному.

Автори підручників та посібників з української мови як іноземної, подаючи інформацію про форми ступенів порівняння прикметників, здебільшого на перший план висувають прагматичний компонент. Інформація про особливості їх творення може бути закладена в таблицях чи в коментарях до них [3]. Наприклад, автори підручника розмовної української мови Ян Пресс та Стефан Пага [9] граматичні форми ступенів порівняння прикметників вводять у діалог:

М.: *Оксано, чи твоя квартира в Англії більша чи менша від нашої?*

О.: *Менша, бо я там живу одна. Але моя кухня більша, ніж ваша.*

У посібнику вміщено інші граматичні вправи з комунікативною спрямованістю. Наприклад, змодельована ситуація покупки книжки про Київ, яка має бути *найцікавішою, найдешевшою*.

Творче використання матеріалу підручників та посібників з української мови

як іноземної допомагає викладачеві осмислити методичні питання щодо способів подання та послідовності вивчення граматичного матеріалу, критеріїв відбору та мінімізації обсягу навчального матеріалу відповідно до мети та етапу навчання, а також проаналізувати типи вправ та доцільність їх виконання. Викладач повинен вміти бачити, виділяти, узагальнювати в них методичні вказівки щодо особливостей вивчення прикметників, напр.:

а) *пояснення нового матеріалу* – викладач наголошує на здатності засобами мови виражати ознаку, яка може виявлятися з різним ступенем інтенсивності;

б) *правила-інструкції* – інформація про використання засобів творення форм ступенів порівняння та морфологічні зміни, які супроводжують цей процес;

в) *правила-узагальнення* – систематизує набуті раніше знання про прикметник, відбиває взаємодію форм у середині парадигми відмінювання;

г) *мовні зразки* – ілюстрування теоретичного матеріалу відповідною кількістю прикладів або зразки виконання практичних завдань;

г) *вправи* – система завдань, які слухач має виконати для засвоєння граматичної форми прикметників: **підготовчі** (*імітативні, вправи для підставлення, трансформаційні, репродуктивні*), **мовленнєві** (*ситуативні, ігрові*).

Високий рівень методичної компетенції викладача дає можливість самостійно створювати вправи, наповнюючи ними практичне заняття з максимальним наближенням до потреб слухача, напр.:

Імітативні вправи – передбачають багаторазове повторення зразків висловлювань.

Вправа 1. Дайте відповіді на питання, використовуючи виділені слова.

Зразок:

– Ваша книжка **новіша**, ніж товаришева?

– Так, вона **новіша** або Ні, вона не **новіша**.

1. Чи Говерла **найвища** гора в Україні?

2. Чи квиток до Харкова **дорожчий**, ніж до Києва?

3. Невже дорога до Харкова **довша**, ніж до Києва?

Вправи для підставлення – наступна сходинка в засвоєнні граматичного матеріалу. Виконуючи їх, слухач заповнює готову конструкцію новим матеріалом (підставляє нове слово в потрібній граматичній формі).

Вправа 1. Виконайте вправу за зразком, заповнюючи крапки словами із довідки.

Зразок:

– Ваш підручник **дорожчий**, ніж підручник товариша?

– Так, але словник **дешевший**.

Діалог 1.

– Говерла – **найвища** гора в Україні?

– Так, але ... на планеті – Еверест. Підйом на нього набагато ...

Довідка: складний, високий.

Діалог 2.

– Адам – **найсильніший** шахіст серед студентів-іноземців?

– Так, зате Мері ... танцівниця.

Довідка: гарний.

Діалог 3.

– На ринку ми вибрали **найчервоніше** полуниця!

– Дуже добре, бо вони ...

Довідка: солодкий.

Трансформаційні вправи – передбачають перехід від одного мовленнєвого зразка до іншого, зміну структури речення / словосполучення, порядку слів або граматичної конструкції вихідного матеріалу відповідно до вказівок та мовленнєвої ситуації. Виконання трансформаційних вправ має на меті сприяти закріпленню лексико-граматичного матеріалу та автоматизації навичок його використання.

Вправа 1. *Розкажіть про вік своїх друзів.*

Друзі: Марія (вік 17 років); Дамір (вік 25 років); Аделя (вік 20 років).

Зразок:

Друзі: Олена (зріст 164 см); Майкл (зріст 182 см); Жанна (зріст 170 см).

Жанна – висока дівчина. Вона *вища* від Олени, але *нижча* від Майкла. Майкл *вищий* і від Жанни, і від Олени. Він *найвищий* у групі, а Олена *найнижча*. Її зріст *найменший*.

Висновки. У граматичній системі української мови прикметник займає особливе місце з огляду на його лексико-граматичні та стилістичні властивості. Об'єктом вивчення в іншомовній аудиторії стають функціональні можливості прикметників, а також багата палітра морфологічних форм, значень та синтаксичних функцій. Лінгводидактичне осмислення семантико-словотвірних особливостей, лексико-граматичних ознак та стилістичних властивостей прикметників забезпечує успішне їх вивчення в практичному курсі української мови як іноземної. Підручники та посібники як основні засоби навчання допомагають викладачеві та іноземному слухачеві освоїти теоретичний матеріал про прикметник і сформувані через систему різноманітних вправ і завдань практичні вміння та навички його використання в мовленні.

Список використаної літератури

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підручник. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
2. Бойко Г. Прикметники на позначення кольору у французькій та українській мовах за повістю І. С. Нечуя-Левицького “Микола Джеря” на заняттях з української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : зб. наук. праць. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. Вип. 6. С. 154–161.
3. Вінницька В. М., Плющ Н. П. Українська мова. Практичний курс граматики для студентів-іноземців. Київ : Правда Ярославичів, 1997. 247 с.
4. Драпак О. З. Прикметники у складі активновживаної лексики української мови пострадянського періоду з огляду на їхню затребуваність у процесі вивчення іноземними громадянами. *Мова і культура* : наук. щорічний журнал. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 17. Т. IV (171). С. 67–78.
5. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1975. Т. 6. 832 с.
6. Содомора А. Про деякі прикрі морфологічні тенденції в сучасній правописній практиці. *Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення* : Матеріали засідань Мовознавчої комісії та комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові. Львів, 1996. Т. 7. С. 65.
7. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1951. 402 с.
8. Humesky A. Modern Ukrainian. Edmonton; Toronto : University of Michigan. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2001. 440 p.

9. Press J., Pugh S. Colloquial Ukrainian (A complete language course). London; New York, 1994. 378 p.

References

1. Bezpoiasko O. K., Horodenska K. H., Rusanivskiy V. M. Hramatyka ukrainiskoi movy. Morfolohiia : pidruchnyk. Kyiv : Lybid, 1993. 334 s.
2. Boiko H. Prykmetnyky na poznachennia koloru u frantsuzkii ta ukrainiskii movakh za povistiu I. S. Nechuiia-Levytskoho „Mykola Dzheria” na zaniattiakh z ukrainiskoi movy yak inozemnoi. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainiskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2011. Vyp. 6. C. 154–161.
3. Vinnytska V. M., Pliushch N. P. Ukrainiska mova. Praktychnyi kurs hramatyky dlia studentiv-inozemtsiv. Kyiv : Pravda Yaroslavychiv, 1997. 247 s.
4. Drapak O. Z. Prykmetnyky u skladi aktyvnozhyvanoi leksyky ukrainiskoi movy postradianskoho periodu z ohliadu na yikhniu zatrebuvanist u protsesi vyvchennia inozemnymy hromadianamy. *Mova i kultura* : nauk. shchorichnyi zhurnal. Kyiv : Vydavn. dim Dmytra Buraho, 2014. Vyp. 17. T. IV (171). S. 67–78.
5. Slovyk ukrainiskoi movy: v 11 t. / AN Ukrainiskoi RSR, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1975. T. 6. 832 s.
6. Sodomora A. Pro deiaki prykri morfolohichni tendentsii v suchasni pravopysni praktytsi. *Ukrainskyi pravopys i naukova terminolohiia: istoriia, kontseptsii ta realii sohodennia* : Materialy zasidan Movoznavchoi komisii ta komisii vsesvitnoi literatury NTSh u Lvovi. Lviv, 1996. T. 7. S. 65.
7. Sherekh Yu. Narys suchasnoi ukrainiskoi literaturnoi movy. Miunkhen, 1951. 402 c.
8. Humesky A. Modern Ukrainian. Edmonton; Toronto : University of Michigan. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2001. 440 p.
9. Press J., Pugh S. Colloquial Ukrainian (A complete language course). London; New York, 1994. 378 p.

LINGUODIDACTIC FEATURES OF TEACHING ADJECTIVES IN THE COURSE OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Zoriana Matsiuk

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ukrainian Applied Linguistic
1 Universitetska Str., room 233, 79001, Lviv, Ukraine
phone: 032 239 43 55
e-mail: sora.km@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-5399-004>*

The article delineates the nuances surrounding the meaning, morphological features, syntactic functions, and stylistic attributes of Ukrainian adjectives as a focal point for foreign learners, accompanied by a proposed set of exercises tailored to foster practical proficiency and fluency in their application within speech.

It underscores the close association between adjectives and nouns, wherein their interdependency epitomizes the essence of their lexical meaning and grammatical categories. The semantics of adjectives is linked with word-formation structures, encompassing both derivative and non-derivative forms, as well as processes of substantiation. In teaching Ukrainian to non-native speakers, particular emphasis is placed on elucidating the autonomous nature of morphological categories – gender, number, and case – when adjectives assume the role of a noun or predicate.

A comprehensive array of morphological variations within adjectives is delineated: 1) forms of word change by gender, number, case; 2) forms of adjectival comparison; 3) short and full (conjugated and unconjugated) forms of adjectives; 4) forms of adjectives by the final consonant of the stem (hard, soft, mixed group).

Consideration is given to the formation and utilization of grammatical forms in tandem with the lexical and stylistic nuances inherent to adjectives.

Moreover, the article underscores the distinctive approach employed in textbooks targeting Ukrainian as a foreign language when addressing the topic of adjectives. Authors extensively employ tables, instructional rules, generalizations, and grammatical exercises with a communicative emphasis, supplemented by explanatory commentary. It is essential to exercise creativity in leveraging the grammatical content within textbooks, critically evaluating presentation modalities and sequential learning patterns, and devising a comprehensive range of exercises and tasks aimed at cultivating practical aptitude and proficiency in adjective usage within speech. The efficacy of addressing these objectives hinges upon the methodological proficiency of Ukrainian language educators catering to foreign learners.

Key words: Ukrainian as a foreign language, adjective, practical grammar, morphological features, syntactic functions, methodological competence.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2024

доопрацьована 03.04.2024

прийнята до друку 10.04.2024